

خودشاعرانه پل ریکور و کنشگری اخلاقی: ظرفیت‌سازی برای خلاقیت اخلاقی

۱. فاطمه رودکی: دانشجوی دکتری، گروه تعلیم و تربیت، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۲. افضل السادات حسینی: استاد تمام، گروه روانشناسی تربیتی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۳. علی وحدتی دانشمند: استادیار، گروه تعلیم و تربیت، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۴. محمد دادرس: استادیار، گروه تعلیم و تربیت، دانشگاه تهران، تهران، ایران

* ایمیل نویسنده مسئول: afhoseini@ut.ac.ir

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تحلیل جایگاه «خودِ شاعرانه» در منظومه فکری پل ریکور و تبیین نقش آن در امکان‌پذیری «کنشگری اخلاقی خلاق» سامان یافته است. ریکور با طرح ایده «خودمندی روایی» نشان می‌دهد که هویت انسانی امری سیال، تاریخی و تفسیری است که در بستر روایت و بازخوانی تجربه‌های زیسته شکل می‌گیرد. در این چارچوب، «خودِ شاعرانه» به عنوان ظرفیتی خلاق و تفسیرگر در سوژه انسانی مطرح می‌شود که توانایی گشودن افق‌های تازه برای درک موقعیت‌های اخلاقی و آفرینش راه‌حل‌های مسئولانه را فراهم می‌آورد. مسئله اصلی مقاله آن است که چگونه این ظرفیت شاعرانه می‌تواند امکان فاصله‌گیری انتقادی از هنجارهای تثبیت‌شده، بازاندیشی در قواعد اخلاقی و تدارک کنش‌های نوآورانه را در مواجهه با موقعیت‌های پیچیده اخلاقی میسر سازد. روش پژوهش مبتنی بر تحلیل و تفسیر نظام‌مند آثار اصلی ریکور در حوزه هرمنوتیک، هویت روایی و اخلاق است. یافته‌ها نشان می‌دهد که خودِ شاعرانه از رهگذر «تخیل اخلاقی»، آگاهی سوژه را از سطح تبعیت صرف از هنجارها فراتر برده و زمینه‌گذار به سطحی از کنشگری اخلاقی را فراهم می‌کند که در آن روایت، تخیل و بازتفسیر موقعیت‌های انضمامی نقش محوری دارند. بر اساس نتایج پژوهش، خودِ شاعرانه می‌تواند به عنوان بنیانی نظری برای ظرفیت‌سازی در خلاقیت اخلاقی تلقی شود؛ ظرفیتی که به فاعل اخلاقی امکان می‌دهد میان قواعد کلی، شرایط تاریخی و مسئولیت نسبت به دیگری نوعی توازن پویا برقرار کند. در نهایت، مطالعه حاضر نشان می‌دهد که پیوند میان خودِ شاعرانه و کنشگری اخلاقی در اندیشه ریکور، چشم‌اندازی نو برای فهم پویایی و خلاقیت در اخلاق معاصر فراهم می‌سازد و از اخلاق به مثابه فرایندی روایی، تفسیرگرانه و خلاق دفاع می‌کند.

کلیدواژگان: پل ریکور؛ خودِ شاعرانه؛ هویت روایی؛ کنشگری اخلاقی؛ تخیل اخلاقی؛ هرمنوتیک؛ خلاقیت اخلاقی.

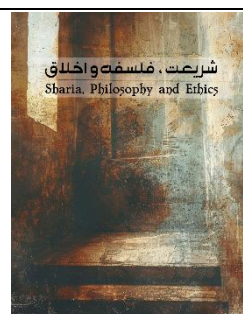
شیوه استناددهی: رودکی، فاطمه، حسینی، افضل السادات، وحدتی دانشمند، علی، و دادرس، محمد. (۱۴۰۵). خودشاعرانه پل ریکور و کنشگری اخلاقی: ظرفیت‌سازی برای خلاقیت اخلاقی. *شریعت، فلسفه و اخلاق*، ۱۶(۱)، ۱-۱۶.

تاریخ ارسال: ۱۲ بهمن ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری: ۳ اردیبهشت ۱۴۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۰ اردیبهشت ۱۴۰۵

تاریخ چاپ: ۲۰ اردیبهشت ۱۴۰۵

© ۱۴۰۵ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

Paul Ricoeur's Poetic Self and Moral Agency: Capacity-Building for Moral Creativity

1. Fatemeh Rudaki: PhD Student, Department of Education, University of Tehran, Tehran, Iran
2. Afsal-Sadat. Hosseini*: Professor, Department of Educational Psychology, University of Tehran, Tehran, Iran
3. Ali Vahdati Daneshmand: Assistant Professor, Department of Education, University of Tehran, Tehran, Iran
4. Mohammad Dadras: Assistant Professor, Department of Education, University of Tehran, Tehran, Iran

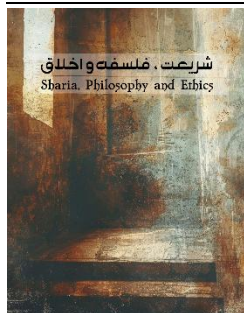
*Corresponding Author's Email: afhoseini@ut.ac.ir

Abstract

The present study aims to analyze the place of the “poetic self” within Paul Ricoeur’s intellectual system and to explain its role in making “creative moral agency” possible. By proposing the idea of “narrative selfhood,” Ricoeur shows that human identity is a fluid, historical, and interpretive matter that is formed within the context of narrative and the re-reading of lived experiences. Within this framework, the “poetic self” emerges as a creative and interpretive capacity within the human subject, enabling the opening of new horizons for understanding moral situations and creating responsible solutions. The main problem of the article is how this poetic capacity can make possible critical distancing from established norms, reconsideration of moral rules, and the preparation of innovative actions in confronting complex moral situations. The research method is based on the systematic analysis and interpretation of Ricoeur’s major works in the fields of hermeneutics, narrative identity, and ethics. The findings show that, through “moral imagination,” the poetic self raises the subject’s consciousness beyond mere obedience to norms and prepares the ground for transition to a level of moral agency in which narrative, imagination, and the reinterpretation of concrete situations play a central role. Based on the results of the study, the poetic self can be regarded as a theoretical foundation for capacity-building in moral creativity; a capacity that enables the moral agent to establish a dynamic balance among general rules, historical conditions, and responsibility toward the other. Finally, the present study shows that the connection between the poetic self and moral agency in Ricoeur’s thought provides a new perspective for understanding dynamism and creativity in contemporary ethics and defends ethics as a narrative, interpretive, and creative process.

Keywords: *Paul Ricoeur; poetic self; narrative identity; moral agency; moral imagination; hermeneutics; moral creativity.*

How to cite: Rudaki, F., Hosseini, A., Vahdati Daneshmand, A., & Dadras, M. (2026). Paul Ricoeur’s Poetic Self and Moral Agency: Capacity-Building for Moral Creativity. *Sharia, Philosophy and Ethics*, 4(1), 1-16.

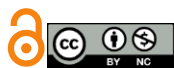

Submit Date: 01 February 2026

Revise Date: 23 April 2026

Accept Date: 30 April 2026

Publish Date: 10 May 2026

© 2026 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Extended Abstract

The present study examines the place of the “poetic self” in Paul Ricoeur’s philosophical system and explains its role in enabling creative moral agency. The central problem addressed in this study is how the human subject, when confronted with complex, ambiguous, and multilayered moral situations, can move beyond mechanical obedience to fixed norms and generate responsible, context-sensitive, and ethically creative responses. Ricoeur’s thought is especially significant in this regard because it brings together phenomenology, hermeneutics, narrative theory, and ethics in order to present a dynamic model of human identity. In this model, the self is not a fixed substance or an already completed essence, but a historical, interpretive, and narratively mediated reality that comes to understand itself through language, action, memory, and responsibility (1, 2). The study argues that Ricoeur’s account of narrative identity provides the necessary ground for understanding moral agency, yet the concept of the poetic self reveals an even deeper dimension of this agency: the human capacity to refigure meaning, imagine alternative possibilities, and create ethically significant responses where ordinary rules appear insufficient. In this sense, the poetic self is not merely an aesthetic or literary notion, but a hermeneutic and ethical capacity through which the subject opens new horizons of understanding and action (3, 4). Therefore, the aim of this study is to clarify how the poetic self in Ricoeur’s thought can serve as a theoretical basis for moral creativity and responsible moral agency.

The theoretical framework of the study is built upon several interconnected elements in Ricoeur’s philosophy: hermeneutics, narrative identity, moral imagination, responsibility toward the other, and the creative function of language. Ricoeur’s hermeneutics begins from the idea that self-understanding is never immediate, transparent, or purely introspective; rather, the self understands itself through signs, symbols, texts, narratives, and interpretations of lived experience (3, 7). This means that the self is always mediated by interpretation and is continuously reconstructed through the act of understanding. Narrative identity is central to this process, because narrative gives temporal form to human life and connects past experience, present action, and future possibility within a meaningful whole (2, 6). Ricoeur’s distinction between sameness and selfhood shows that identity includes both continuity and change: the person remains recognizable over time, yet also remains open to transformation through promise, responsibility, and reinterpretation (1, 8). Within this framework, the poetic self emerges as the creative layer of subjectivity that makes reinterpretation possible. It allows the human agent to re-read the meaning of experience, reconfigure the narrative of the self, and imagine alternative forms of moral action. This poetic capacity is closely related to moral imagination, which enables the subject to envision the position of the other, anticipate the consequences of action, and perceive moral possibilities that are not immediately visible within conventional normative frameworks (4, 9).

The research method is based on systematic conceptual analysis and interpretive reading of Ricoeur’s major works in hermeneutics, narrative identity, and ethics, together with relevant philosophical interpretations of imagination, morality, and narrative agency. The study does not treat Ricoeur’s texts merely as historical materials, but reads them as components of a coherent philosophical structure in which selfhood, language, action, and responsibility are internally connected. The analysis proceeds by identifying the role of narrative in the formation of personal identity, then examining how poetic imagination expands the interpretive power of the self, and finally explaining how this expansion becomes ethically significant in situations of conflict, uncertainty, and responsibility. In this process, Ricoeur’s *Time and Narrative* is used to clarify the temporal and narrative structure of identity (2), while *Oneself as Another* is used to explain the ethical transformation of selfhood through responsibility, promise, and relation to the other (1). Interpretation Theory is also central to the study because it shows how discourse produces a surplus of meaning and how language can disclose new worlds of possibility rather than merely describe existing reality (3). The study also draws on philosophical discussions of ethics and narrative to show that moral life cannot be reduced either to abstract duty or to

subjective preference, but must be understood as an interpretive process in which general norms, lived situations, and the vulnerability of the other are brought into dynamic relation (5, 10, 11).

The findings show, first, that the poetic self is a fundamental source of moral creativity. It allows the subject to go beyond the passive reception of established meanings and to generate new horizons for understanding and action. In Ricoeur's view, poetic language has a world-disclosing function: it does not simply reproduce reality, but refigures it and makes new possibilities of being visible (3). When this idea is transferred to ethics, it becomes clear that moral creativity depends on the same refigurative capacity. A moral agent often encounters situations in which ready-made rules do not provide an adequate response, or in which different duties, values, and responsibilities come into tension. In such cases, the poetic self enables the agent to interpret the situation differently, imagine alternative responses, and create a course of action that remains faithful to responsibility while also being sensitive to context. The second finding is that narrative identity provides the structural ground for moral agency. The subject can act responsibly only when it can situate its actions within a meaningful narrative that connects memory, commitment, and future orientation (1, 2). Narrative gives coherence to moral experience and allows the agent to understand not only what has been done, but also what kind of person one is becoming through action. Therefore, moral action is not an isolated event; it is part of a life-story through which the self interprets its commitments, failures, promises, and responsibilities.

The findings also indicate that the poetic self and narrative identity are organically connected. The poetic self supplies the creative force of refiguration, while narrative identity provides the temporal and ethical structure within which this creative force becomes meaningful. Without narrative, imagination may remain scattered and directionless; without poetic imagination, narrative may become a mere record of events rather than a transformative medium of self-understanding. Ricoeur's philosophy shows that human identity becomes ethically fruitful precisely where narrative and imagination interact (4, 6). This interaction produces moral imagination, which functions as the engine of ethical agency. Moral imagination enables the subject to see the other not as an abstract bearer of rights or duties, but as a concrete person with a history, vulnerability, and narrative presence (1, 9). It also enables the agent to anticipate consequences, compare possible courses of action, and construct morally creative responses in ambiguous situations. The study further shows that Ricoeur's ethics moves beyond a purely duty-based model without rejecting the value of moral norms. General rules remain important, but they require interpretation in concrete situations. In this respect, Ricoeur offers a mediating ethics: one that preserves the normative seriousness of moral obligation while also recognizing the historical, narrative, and interpretive nature of human life (1, 10, 12). Moral agency is therefore the product of three simultaneous elements: narrative identity as the structure of self-understanding, the poetic self as the capacity for meaning-creation, and moral imagination as the power to transform interpretation into responsible action.

In conclusion, the study shows that the poetic self in Ricoeur's thought provides a significant theoretical foundation for understanding moral creativity in contemporary ethics. The poetic self enables the moral agent to reimagine situations, reinterpret rules, and create responses that are both responsible and sensitive to the complexity of lived experience. Narrative identity gives moral action continuity and coherence, while moral imagination opens the agent to alternative possibilities and to the concrete presence of the other. The ethical subject, in this framework, is not merely one who obeys rules, nor one who acts from arbitrary preference, but one who interprets, imagines, responds, and creatively participates in the formation of a meaningful moral life. This view transforms ethics from a rigid system of obligations into a living, interpretive, and creative process.

یکی از مباحث بنیادین در فلسفه معاصر اخلاق، پرسش از چگونگی شکل‌گیری «فاعل اخلاقی» و توانایی او برای کنشگری در موقعیت‌های پیچیده و چندلایه است. در این میان، اندیشه پل ریکور جایگاهی ویژه دارد؛ زیرا او با ترکیب سنت‌های پدیدارشناسی، هرمنوتیک و اخلاق فضیلت‌محور، مدلی پویا از هویت انسانی ارائه می‌کند که برخلاف رویکردهای ایستا و ذات‌گرایانه، هویت را امری روایی، متحول و تفسیرپذیر می‌داند (1). ریکور در آثار خود، به‌ویژه در زمان و روایت و خود همچون دیگری، تأکید می‌کند که سوژه انسانی در دل روایت‌های خویش شکل می‌گیرد و تنها از رهگذر روایت است که می‌تواند خویش‌شن را بفهمد، بازسازی کند و امکان‌های جدیدی برای کنش بگشاید (1، 2).

در بستر همین نگاه، مفهوم «خودِ شاعرانه» نقشی اساسی در دستگاه فکری ریکور ایفا می‌کند. این خودِ ظرفیتی خلاق و تفسیری در انسان است که او را قادر می‌سازد از محدودیت‌های قواعد تثبیت‌شده عبور کند و موقعیت‌های اخلاقی را در افق‌های تازه‌ای بازنگری نماید (3). شاعرانه‌بودن این خود، نه به معنای خیال‌پردازی ادبی، بلکه به معنای توان آفرینش معنای نو، بازسازی روابط، و گشودن امکان‌هایی است که در چارچوب عرف اخلاقی تثبیت‌شده قابل مشاهده نیستند. از این منظر، تخیل اخلاقی جایگاهی محوری می‌یابد؛ زیرا تخیل است که امکان فاصله‌گیری انتقادی از هنجارهای موجود و درک امر ممکن را در کنار امر واقعی فراهم می‌کند (4).

این نگاه، پیامدی مهم برای اخلاق دارد: ریکور اخلاق را نه صرفاً مجموعه‌ای از قواعد، بلکه فرایندی روایی، خلاق و تفسیری می‌داند که در بستر تجربه انسانی تحقق می‌یابد. بنابراین، کنشگری اخلاقی تنها در تبعیت از هنجارها خلاصه نمی‌شود، بلکه در توانایی بازاندیشی، تفسیر موقعیت‌های انضمامی، و آفرینش پاسخ‌های نوآورانه ریشه دارد. در چنین دستگاهی، «خودِ شاعرانه» همان جایی است که اخلاق از حالت صلب و قاعده‌محور خارج شده و به ساحتی پویا، موقعیت‌مند و انسان‌محور بدل می‌شود. با وجود اهمیت مفهوم خودِ شاعرانه در اندیشه ریکور، پژوهش‌های موجود عمدتاً به تحلیل «هویت روایی» یا «اخلاق مسئولیت» پرداخته‌اند و کمتر به ارتباط میان ظرفیت شاعرانه سوژه و امکان خلاقیت اخلاقی توجه کرده‌اند. در حالی که به نظر می‌رسد خودِ شاعرانه می‌تواند بنیانی نظری برای فهم توان خلاق سوژه در مواجهه با مسائل اخلاقی پیچیده، متغیر و پیش‌بینی‌ناپذیر فراهم آورد. اهمیت این پژوهش در آن است که با برجسته کردن نقش «خودِ شاعرانه»، خوانشی نو از اخلاق ریکور ارائه می‌دهد؛ خوانشی که نشان می‌دهد اخلاق صرفاً امری هنجاری نیست، بلکه مستلزم تخیل، نوآوری و بازتفسیر مداوم است. این رویکرد می‌تواند در حوزه‌هایی مانند اخلاق حرفه‌ای، اخلاق کاربردی و تربیت اخلاقی الهام‌بخش باشد و الگویی پویا برای فهم کنشگری اخلاقی در جهان معاصر فراهم آورد.

نویسنده در این پژوهش به دنبال پاسخ به این سؤال اصلی است که: خودِ شاعرانه در اندیشه پل ریکور چگونه می‌تواند زمینه‌ساز «خلاقیت اخلاقی» و تقویت «کنشگری اخلاقی مسئولانه» در مواجهه با موقعیت‌های پیچیده اخلاقی شود؟

چارچوب نظری پژوهش

چارچوب نظری این پژوهش بر مجموعه‌ای از عناصر بنیادین در اندیشه پل ریکور استوار است؛ عناصری که در پیوند با یکدیگر، تصویری از انسان به‌مثابه موجودی روایی، خلاق و مسئول ارائه می‌کنند. سنگ‌بنای این چارچوب، هرمنوتیک ریکور است؛ هرمنوتیکی که انسان را نه به‌عنوان موجودی با ذات ثابت، بلکه موجودی می‌فهمد که هویت او در جریان تفسیر متن، تجربه و جهان شکل می‌گیرد. از نگاه ریکور، خودِ انسانی یک امر داده‌شده و ایستا نیست، بلکه محصول فرایندهای تفسیری و بازخوانی مستمر است (3). این دیدگاه راه را برای فهمی پویا از هویت و اخلاق می‌گشاید و نشان می‌دهد که «خود» همواره ساخته می‌شود، نه اینکه از پیش به‌طور کامل شکل گرفته باشد. این روایت‌ها نه صرفاً ابزارهای بازگویی

گذشته، بلکه سازوکارهایی برای سازمان‌دهی معنا، جهت‌دهی به کنش و تشخیص موقعیت‌های اخلاقی هستند. به این ترتیب، روایت نقش میانجی میان «فهم خویشتن» و «سیرت اخلاقی» را ایفا می‌کند.

در بستر همین نگاه، مفهوم «خودِ شاعرانه» ظهور می‌یابد؛ لایه‌ای از هویت انسانی که ظرفیت آفرینش معناهاى تازه و گشودن افق‌های نو را در اختیار دارد. خودِ شاعرانه برخلاف لایه‌های تثبیت‌شده‌تر خود، قادر است از قواعد موجود فاصله بگیرد، موقعیت‌های اخلاقی را در چشم‌اندازهای تازه بازبینی کند و امکان‌هایی را پیش روی فاعل اخلاقی قرار دهد که در چارچوب عادی و روزمره قابل رؤیت نیستند (3).

جدول ۱: چارچوب نظری پژوهش

منبع	توضیح مبنایی	مؤلفه نظری
(3)	مبنای نظری ریکور بر این اصل استوار است که «فهم خویشتن» از مسیر تفسیر جهان، متن و تجربه زیسته ممکن می‌شود. انسان موجودی (3)	هرمنوتیک ریکور
(1)	هویت انسان فرایندی پویا و روایت‌محور است، نه جوهری ثابت. تمایز ریکور میان «همانی» و «خودبودگی» نشان می‌دهد که سوژه انسانی (1)	هویت روایی
(3)	ترکیبی از ثبات و سیالیت است. روایت‌ها سامان‌دهنده تجربه اخلاقی و مبنای داوری و تصمیم‌اند. (3)	خودِ شاعرانه
(3)	لایه‌ای خلاق و گشوده از سوژه است که امکان آفرینش معناهاى نو را فراهم می‌کند. این خود از چارچوب‌های تثبیت‌شده فاصله می‌گیرد و (3)	افق‌های تازه‌ای برای فهم اخلاقی و پاسخ به موقعیت‌ها می‌گشاید.
(4)	ابزار اصلی خودِ شاعرانه برای بازخوانی موقعیت‌های اخلاقی. تخیل امکان می‌دهد که فرد پیامدها را تصور کند، جایگاه دیگری را ببیند، و (4)	تخیل اخلاقی
(1, 4)	پاسخ‌های خلاقانه برای موقعیت‌های پیچیده بسازد. (1, 4)	کنشگری اخلاقی
(1, 4)	محصول تعامل هویت روایی، خودِ شاعرانه و تخیل اخلاقی است. کنش اخلاقی در دیدگاه ریکور نه اطاعت از قواعد، بلکه بازآفرینی خلاقانه (1, 4)	نسبت شاعرانه و اخلاق
(1, 3)	ظرفیت شاعرانه سوژه زمینه شکل‌گیری «خلاقیت اخلاقی» را فراهم می‌کند؛ یعنی توانایی تولید پاسخ‌های اخلاقی نو، متناسب با موقعیت، و (1, 3)	مبتنی بر روایت و مسئولیت نسبت به دیگری.

پیشینه تحقیق

الف) پژوهش‌های داخلی

حسین مصباحیان (۲۰۱۴، ۲۰۱۹)، مصباحیان در آثار متعدد خود بر جنبه‌های هرمنوتیکی و اخلاقی اندیشه ریکور تمرکز کرده و نشان داده است که اخلاق در نظر ریکور ساختاری روایی، تفسیری و مبتنی بر مسئولیت دارد. او به‌ویژه بر پیوند میان «خود» و «فهم روایی» تأکید می‌کند، گرچه به‌طور مستقیم به «خودِ شاعرانه» نمی‌پردازد.

بیژن عبدالکریمی (۲۰۱۳)، عبدالکریمی در بررسی رویکردهای هرمنوتیکی معاصر، نقش ریکور را در گذار از سوژه مدرن به سوژه تفسیری تحلیل کرده است. او بیان می‌کند که هویت انسانی در اندیشه ریکور همواره گشوده و سیال است، اما بحث خلاقیت اخلاقی در آثار وی کمتر مورد توجه مستقیم قرار گرفته است.

احمد واعظی (۲۰۱۶)، واعظی در آثار خود درباره «هرمنوتیک فلسفی» به تحلیل دیدگاه ریکور درباره فهم و تفسیر پرداخته و نشان می‌دهد که روایت جایگاهی بنیادین در شکل‌گیری هویت اخلاقی دارد. او جنبه‌های اخلاقی روایت را برجسته می‌کند، اما به تحلیل ظرفیت شاعرانه روایت نپرداخته است.

محمدسعید زیباکلام (۲۰۱۵)، زیباکلام در مطالعات هرمنوتیکی خود، ریکور را به عنوان فیلسوفی که میان تبیین ساختاری و تفسیر معناشناختی پیوند برقرار می کند معرفی می کند. وی به اهمیت تخیل و تفسیر اشاره دارد، اما بحث شاعرانه و خلاقیت اخلاقی به صورت مجزا مطرح نمی شود. نسرين شریعت (۲۰۲۱)، این پژوهشگر در مقاله ای درباره «هویت روایی و تربیت اخلاقی» با تکیه بر آرای ریکور نشان می دهد که روایت نقشی اساسی در شکل دهی به خود اخلاقی دارد. مقاله او به مفهوم «خود شاعرانه» نزدیک می شود، اما آن را در قالب «قدرت بازتفسیر» توضیح می دهد نه به عنوان مفهومی مستقل.

ب) پژوهش های خارجی

پل ریکور (۱، ۳)، ریکور خود مهم ترین منبع نظری محسوب می شود. نشان می دهد که فهم خود تنها در بستر روایت و تخیل ممکن است. او ظرفیت شاعرانه را بخشی از توان آفرینندگی معنا و پیش شرط داوری اخلاقی می داند. ریچارد کرنی (۴)، کرنی در آثار خود بر تخیل، دیگرپذیری و آفرینش معنا تمرکز کرده و نقش تخیل اخلاقی را در تکوین عاملیت اخلاقی توسعه داده است. او به وضوح نشان می دهد که تخیل شاعرانه در ریکور چگونه به تولید پاسخ های اخلاقی نو کمک می کند. چارلز تیلور (۵)، تیلور در نظریه «خود تفسیرگر» نشان می دهد که هویت انسان در شبکه روایت ها و ارزش ها شکل می گیرد. گرچه تمرکز او بر ریکور نیست، اما پژوهش وی از نظر تبیین «خود روایی» بستری نظری برای فهم ظرفیت شاعرانه سوژه فراهم می کند. دیوید کر (۲)، کر در مباحث مربوط به روایت و تجربه انسانی تأکید می کند که فهم اخلاقی بدون ساختارهای روایی امکان پذیر نیست. او رابطه میان روایت و مسئولیت اخلاقی را برجسته کرده، اما به ظرفیت شاعرانه کمتر پرداخته است. جان وال (۴)، وال در نظریه «خلاقیت اخلاقی» مستقیماً به الهام پذیری از ریکور اشاره کرده و استدلال می کند که اخلاق نیازمند بازسازی مداوم و تخیل شاعرانه است. او از جمله معدود پژوهشگرانی است که پیوند میان «خود شاعرانه» و «عاملیت اخلاقی» را نظام مند تحلیل کرده است. بررسی پیشینه نشان می دهد: پژوهش های داخلی بیشتر بر هرمنوتیک و هویت روایی تمرکز داشته اند و مفهوم «خود شاعرانه» به صورت مستقیم کمتر بررسی شده است. پژوهش های خارجی، به ویژه آثار کرنی و وال، ارتباط میان روایت، تخیل و خلاقیت اخلاقی را با دقت بیشتری تحلیل کرده و زمینه نظری مناسبی برای مطالعه حاضر فراهم می کنند. در مجموع، ترکیب سه محور هویت روایی، خود شاعرانه و کنشگری اخلاقی هنوز به طور منسجم در پژوهش های فارسی بررسی نشده و پژوهش حاضر خلأ قابل توجهی را پوشش می دهد.

یافته های پژوهش

۱. خود شاعرانه به عنوان سرچشمه خلاقیت اخلاقی

تحلیل متون اصلی ریکور نشان داد که «خود شاعرانه» صرفاً یک ظرفیت زیبایی شناختی نیست، بلکه بنیادی ترین توان انسان برای «خلق افق های معنایی تازه» است. این خود، به فرد اجازه می دهد از قالب های تثبیت شده هنجاری فراتر رود و پاسخ هایی نو و سازگار با موقعیت های پیچیده اخلاقی شکل دهد. در نتیجه، خلاقیت اخلاقی نزد ریکور نه امری حاشیه ای، بلکه قلب کنشگری اخلاقی است. تحلیل بنیان های فلسفی اندیشه پل ریکور نشان می دهد که «خود شاعرانه» یکی از بنیادی ترین لایه های سوژگی انسانی است؛ لایه ای که امکان «خلق معنا» و «بازآفرینی امکان های نو برای کنش» را فراهم می کند. ریکور در آثار مربوط به شعر، تخیل و زبان، بر این نکته تأکید دارد که انسان تنها موجودی نیست که جهان را تفسیر می کند؛ بلکه موجودی است که با نیروی شاعرانه خود قادر است «جهان های ممکن» را بیافریند و افق های جدیدی برای زیستن بگشاید (۳).

این ظرفیت شاعرانه دقیقاً همان جایی است که خلاقیت اخلاقی زاده می‌شود؛ زیرا کنش اخلاقی واقعی، در موقعیت‌های پیچیده و تعارض‌آلود، نیازمند گشودن راه‌هایی تازه است؛ راه‌هایی که از دل قواعد خشک و هنجارهای تثبیت‌شده به‌خودی‌خود به‌دست نمی‌آیند.

ریکور در خود همچون دیگری به‌صراحت نشان می‌دهد که سوژه اخلاقی تنها از طریق تفکر عقلانی یا اطاعت از قانون شکل نمی‌گیرد؛ بلکه با توانایی «بازتصویرسازی خلاقانه» موقعیت و بازآفرینی پاسخ‌های ممکن، کنش اخلاقی واقعی پدید می‌آید (1). در این معنا، «خودِ شاعرانه» منبعی است که به فرد اجازه می‌دهد از چارچوب‌های بسته و تثبیت‌شده فراتر رفته و امکان‌های تازه‌ای برای عمل اخلاقی تصور کند. این امر نوعی «افق‌گشایی معنایی» است که ریکور آن را هسته اصلی خلاقیت اخلاقی می‌داند.

از سوی دیگر، تحلیل آثار ریکور درباره نقش شعر و تخیل، به‌ویژه در قاعده استعاره، نشان می‌دهد که نیروی شاعرانه نوعی «قدرت بوطیقایی آفرینش معنا» است؛ قدرتی که جهان را نه تنها بازنمایی می‌کند، بلکه آن را «گسترش» می‌دهد و معنایی نو بر آن می‌افزاید (3). همین گسترش معنایی است که زمینه را برای داوری اخلاقی نوآورانه فراهم می‌کند. به بیان دیگر، خلاقیت اخلاقی زمانی ممکن می‌شود که فرد بتواند جهان و موقعیت اخلاقی را «به‌گونه‌ای دیگر» ببیند. این دقیقاً کاری است که خودِ شاعرانه انجام می‌دهد.

در خوانش ریچارد کرنی نیز، توان شاعرانه در فلسفه ریکور نه جنبه تزئینی، بلکه «هسته آفریننده کنش اخلاقی» است. کرنی نشان می‌دهد که تخیل شاعرانه به انسان امکان می‌دهد روایت‌های بدیل و پاسخ‌های ممکن متعددی به یک موقعیت اخلاقی ارائه کند و از این طریق «امکان‌های اخلاقی جدید» را به روی خود بگشاید (4). به همین دلیل است که او تخیل شاعرانه را «منبع زاینده اخلاق روایی» می‌نامد.

جان وال نیز در نظریه «خلاقیت اخلاقی» که مستقیماً بر ریکور استوار است، بیان می‌کند که کنش اخلاقی تنها زمانی تحقق می‌یابد که سوژه بتواند هنجارها را «در پرتو تخیل شاعرانه» دوباره تفسیر کند و پاسخی سازگار با موقعیت انضمامی ارائه دهد (4). بدین ترتیب، خودِ شاعرانه نقش یک «میانجی خلاق» را میان قواعد اخلاقی و وضعیت‌های واقعی زندگی ایفا می‌کند. برآیند این تحلیل‌ها نشان می‌دهد که در اندیشه ریکور، خودِ شاعرانه سرچشمه اصلی خلاقیت اخلاقی است؛ زیرا:

- امکان دیدن جهان به شیوه‌ای تازه را فراهم می‌کند؛
 - پاسخ‌های نو و مسئولانه را در موقعیت‌های تعارض‌آلود امکان‌پذیر می‌سازد؛
 - و هویت اخلاقی فرد را از طریق بازآفریدن روایت زندگی گسترش می‌دهد.
- به عبارت دیگر، بدون نیروی شاعرانه، کنشگری اخلاقی به تکرار صرف هنجارها و تصمیم‌های پیش‌بینی‌پذیر محدود می‌شود؛ اما با فعال‌شدن این ظرفیت، سوژه به عامل اخلاقی خلاق، پاسخگو و گشوده بدل می‌شود.

۲. هویت روایی، بستر اصلی شکل‌گیری کنش اخلاقی

بر اساس تحلیل آثار ریکور، به‌ویژه خود همچون دیگری، هویت انسانی نه یک جوهر ثابت، بلکه محصول روایت است. یافته‌ها نشان داد که روایت:

- تجربه اخلاقی را قابل فهم می‌کند؛
- بین گذشته، حال و آینده پیوند برقرار می‌کند؛
- و چارچوب تصمیم‌گیری اخلاقی را سامان می‌دهد.

بنابراین، بدون ساختار روایی، کنشگری اخلاقی نه شکل می‌گیرد و نه قابل تفسیر است. یکی از بنیادی‌ترین دستاوردهای فلسفه پل ریکور، تبیین نقش «هویت روایی» در شکل‌گیری سوژگی اخلاقی است. ریکور در زمان و روایت و به‌ویژه در اثر کلیدی خود، خود همچون دیگری، تأکید می‌کند که انسان مالک یک «خود ثابت» و جوهری نیست؛ بلکه هویت او در بستر روایت ساخته می‌شود و همواره در فرایند تفسیر، بازسازی و

بازآفرینی قرار دارد (1, 2). این نگاه، هویت را نه یک موجودیت صُلب، بلکه یک «ساختار روایی پویا» می‌داند که بر اثر تجربه زیسته، ارتباط با دیگری و فهم اخلاقی دگرگون می‌شود.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که هویت روایی دقیقاً همان بستر بنیادینی است که کنش اخلاقی بر روی آن شکل می‌گیرد. ریکور توضیح می‌دهد که هر کنش اخلاقی مستلزم سه امر است:

۱. فهم موقعیت،

۲. فهم خودِ کنشگر،

۳. و فهم رابطه میان خود و دیگری.

این سه سطح فهم تنها در قالب روایت ممکن می‌شود؛ زیرا روایت ساختاری است که گذشته، حال و آینده فرد را به هم پیوند می‌دهد و کنشگر را قادر می‌سازد اعمال خود را در یک «کلیت معنادار» ببیند (1). بدون این کلیت، کنش اخلاقی نه قابل توجیه است و نه قابل ارزیابی؛ زیرا هر عمل اخلاقی در نسبت با داستان زندگی فرد و اهداف و تعهدات او معنا پیدا می‌کند.

ریکور با تمایز میان «هویت همان‌بودگی» (idem) و «هویت خودبودگی» (ipse) نشان می‌دهد که هویت اخلاقی انسان در حوزه خودبودگی شکل می‌گیرد؛ یعنی در جایی که فرد نه تنها خود را توصیف می‌کند، بلکه در برابر دیگران متعهد می‌شود و مسئولیت می‌پذیرد (1). این مسئولیت‌پذیری تنها زمانی ممکن است که فرد روایت زندگی خود را درک کرده باشد. بدین معنا، هویت روایی بستر فهم تعهدات، مسئولیت‌ها و افق‌های اخلاقی است.

تحلیل متون ریکور نشان داد که روایت، سه کارکرد اساسی در کنش اخلاقی دارد:

• کارکرد تفسیری: روایت به فرد امکان می‌دهد تجربه‌های پراکنده خود را معنا کند و آن‌ها را در قالب یک چارچوب اخلاقی تفسیرپذیر سازد (2).

• کارکرد هنجاری: روایت تعهدات اخلاقی فرد را تثبیت می‌کند و او را با ارزش‌هایی مواجه می‌سازد که در طول زمان شکل گرفته‌اند.

• کارکرد پیش‌بینی‌کننده: روایت آینده‌نگر است و کنشگر را به سوی افق‌هایی هدایت می‌کند که در روایت خود برای زندگی ترسیم کرده است. مفسران ریکور، همچون ریچارد کرنی، نیز بر این نکته تأکید دارند که هویت روایی نه تنها بازتاب تجربه اخلاقی، بلکه محل تولید آن است؛ زیرا هر کنش اخلاقی در پرتو «داستانی که فرد درباره خود و جهان می‌گوید» قابل فهم و ارزیابی می‌شود (4). به تعبیر کرنی، روایت «بافت معنایی» کنش اخلاقی را تشکیل می‌دهد.

جان وال نیز با توسعه ایده ریکوری «هویت روایی»، آن را مبنای «عاملیت اخلاقی» می‌داند. او توضیح می‌دهد که بدون روایت، هیچ شکلی از مسئولیت اخلاقی قابل تصور نیست، زیرا انسان تنها از طریق روایت است که می‌تواند جایگاه خود، پیامدهای کنش‌هایش و نسبت خود با دیگری را درک کند (4). این تحلیل نشان می‌دهد که روایت نه یک امر ادبی، بلکه یک ساختار وجودی برای کنش اخلاقی است. برآیند یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در اندیشه ریکور، هویت روایی نه تنها بستر فهم خود است، بلکه «زمینه امکان کنش اخلاقی» محسوب می‌شود. کنش اخلاقی تنها در صورتی شکل می‌گیرد که فرد بتواند:

• تجربیات خود را در قالب یک داستان منسجم بازسازی کند؛

• تعهدات اخلاقی را در دل روایت زندگی خود معنا کند؛

• و آینده اخلاقی خود را بر اساس افق‌های روایی ترسیم کند.

به بیان دیگر، روایت همان بستری است که در آن «سوژه اخلاقی» پدید می‌آید و بدون آن، کنشگری اخلاقی فاقد انسجام، جهت و معنا خواهد بود.

جدول ۲: هویت روایی به عنوان بستر اصلی شکل‌گیری کنش اخلاقی در اندیشه پل ریکور

مؤلفه	توضیح علمی	منبع
مفهوم هویت روایی	ریکور هویت انسانی را محصول یک فرایند روایی می‌داند؛ هویتی که از طریق پیوند دادن گذشته، حال و آینده و تفسیر تجربه‌های زیسته شکل می‌گیرد. هویت نه جوهری ثابت، بلکه ساختاری پویا و تفسیرپذیر است.	(1, 2)
نقش روایت در فهم کنش اخلاقی	هر کنش اخلاقی تنها در چارچوب روایت زندگی فرد معنا پیدا می‌کند، زیرا فرد اعمالش را در نسبت با داستان زندگی، ارزش‌ها و اهداف خود فهم می‌کند.	(1)
تمایز هویت همان‌بودگی و خودبودگی	ریکور نشان می‌دهد که اخلاق با «خودبودگی» پیوند دارد؛ یعنی جایی که فرد تعهد، مسئولیت و پاسخ‌گویی نسبت به دیگری را می‌پذیرد. این امر فقط در دل روایت زندگی قابل تحقق است.	(1)
نقش روایت در سازمان‌دهی تجربه اخلاقی	روایت تجربه‌های اخلاقی پراکنده را در قالب یک کلیت معنادار سامان می‌دهد و فرد را قادر می‌سازد از گذشته و اکنون خود برای تصمیم اخلاقی استفاده کند.	(2)
کارکرد هنجاری روایت	روایت ارزش‌ها و تعهدات فرد را تثبیت و یکپارچه می‌کند و چارچوب هنجاری برای کنش فراهم می‌آورد.	(1)
کارکرد (آینده‌محور) روایت	روایت فرد را به سوی «امکان‌های آینده» هدایت می‌کند و افق اخلاقی برای عمل می‌گشاید؛ یعنی فرد کنش را در راستای داستانی که می‌خواهد بسازد، انتخاب می‌کند.	(2)
روایت و مسئولیت‌پذیری اخلاقی	فرد تنها زمانی می‌تواند مسئولیت اخلاقی را بپذیرد که روایت زندگی خود و نسبتش با دیگری را بفهمد. از این‌رو، روایت بستر تعهد اخلاقی است.	(1)
روایت به عنوان ساختار وجودی کنش	مفسران ریکور نشان داده‌اند که روایت فقط ابزار ادبی نیست، بلکه ساختار هستی‌شناختی کنش اخلاقی است و بدون روایت، ارزیابی اخلاقی ممکن نیست.	(4)
روایت و تبیین پیامدهای کنش	روایت به فرد امکان می‌دهد پیامدهای اخلاقی کنش‌ها را در چارچوب یک بافت زمانی و معنایی گسترده‌تر ببیند و تصمیم مناسب اتخاذ کند.	(4)
جمع‌بندی	هویت روایی همان بستری است که در آن سوژه اخلاقی شکل می‌گیرد؛ زیرا فرد از طریق روایت می‌تواند خود، دیگری، موقعیت و پیامدهای عمل را بفهمد. بدون روایت، کنش اخلاقی فاقد جهت، انسجام و معناست.	(1, 4)

۳. پیوند ارگانیک میان خود شاعرانه و هویت روایی

یکی از نوآوری‌های مفهومی پل ریکور، طرح نسبت درونی میان «خود شاعرانه» و «هویت روایی» است؛ نسبتی که نه بیرونی و افزوده، بلکه ارگانیک و درونی است. ریکور برخلاف سنت‌هایی که هویت را امری ثابت، جوهری و پیشینی تلقی می‌کنند، بر آن است که هویت انسانی در مقام خود، تنها در متن روایی و زبان‌مند شکل می‌گیرد (1). بر این اساس، «خود شاعرانه» نه امری تزئینی یا جانبی، بلکه توان بنیادینی است که فرد به واسطه آن می‌تواند هویت خود را بفهمد، بازتفسیر کند و بازآفرینی نماید.

۳-۱. خود شاعرانه به مثابه توان بازآفرینی معانی

خود شاعرانه نزد ریکور توان خلاقیتی است که امکان می‌دهد فرد از معنای صرفاً توصیفی و عادی تجربه فراتر رود و آن را در افقی جدید بازآفرینی کند. این توان شاعرانه، ظرفیت سوژه برای «تخیل سازنده» است؛ تخیلی که به تغییر افق معنا منجر می‌شود و بدین ترتیب شخص می‌تواند نسبت خود با جهان و دیگری را دوباره شکل دهد (3).

از نظر ریکور، زبان شاعرانه صرفاً ابزار بیان احساس نیست، بلکه نوعی قدرت هستی‌گشایانه دارد: قدرتی که جهان را دوباره بنا می‌کند و امکان‌های زیستن را گسترده‌تر می‌سازد. بنابراین، خود شاعرانه، موتور درونی پویایی هویت انسانی است.

۲-۳. هویت روایی به مثابه سامان‌دهی زمان‌مند خود

«هویت روایی» در منظومه فکری ریکور، صورت‌بندی وحدت‌یافته‌ای از زندگی فرد در قالب روایت است؛ روایتی که نه تنها وقایع و اعمال را کنار هم می‌نشاند، بلکه آن‌ها را معنابخش و قابل فهم می‌کند (6).

این هویت حاصل پیوند میان idem (هویت همان‌بودگی) و ipse (هویت خودبودگی) است. مهم‌ترین نکته آن است که هویت انسانی ایستا نیست؛ بلکه فرایندی است که در زمان و از خلال روایت شکل می‌گیرد و تغییر می‌کند.

به همین دلیل، هویت روایی دست‌کم دو ویژگی اساسی دارد:

• انعطاف‌پذیری تفسیری، زیرا روایت همیشه قابلیت بازخوانی دارد؛

• گشودگی به امکان‌ها، زیرا روایت آینده را گشوده نگاه می‌دارد.

۳-۳. پیوند ارگانیک: خودِ شاعرانه به منزله نیروی تحول در هویت روایی

ارتباط خودِ شاعرانه و هویت روایی در اندیشه ریکور، پیوندی ارگانیک است؛ به این معنا که هر تغییری در ظرفیت شاعرانه فرد، به صورت مستقیم در روایت او از خود و جهان تأثیر می‌گذارد. ریکور تصریح می‌کند که روایت بدون عنصر تخیلِ شاعرانه، صرفاً ثبت وقایع خواهد بود و نه فهم آن‌ها (2).

در این چارچوب، خودِ شاعرانه منبع بازتفسیر است و هویت روایی ساختار سازمان‌دهی این بازتفسیر. به بیان دیگر:

• خودِ شاعرانه = توان خلاقیت معنایی

• هویت روایی = ظرف زمان‌مند و اخلاقی این خلاقیت

به این ترتیب، روایت زندگی تنها زمانی می‌تواند نقش اخلاقی و هویت‌ساز ایفا کند که نیروی تخیلِ شاعرانه در آن فعال باشد. تخیل است که امکان می‌دهد فرد کنش‌های گذشته را باز معنا کند، نسبت خود با دیگری را از نو ببیند و افق‌های جدیدی برای عمل اخلاقی بیافریند (1).

۴-۳. پیامد اخلاقی پیوند: زمینه‌سازی برای کنشگری اخلاقی

پیوند ارگانیک میان خودِ شاعرانه و هویت روایی یکی از پشتوانه‌های اصلی «خلاقیت اخلاقی» در انسان است. وقتی فرد می‌تواند روایت خویش را در پرتو امکانات شاعرانه بازنویسی کند، به طور طبیعی توانایی بیشتری برای تصور کنش‌های جدید و پاسخ‌های اخلاقی بدیع پیدا می‌کند.

در این معنا، اخلاق برای ریکور نه مجموعه‌ای از قواعد صلب، بلکه توان پاسخ‌گویی خلاقانه در موقعیت‌های واقعی است؛ و این توان تنها با میانجی‌گری خودِ شاعرانه و سازوکار روایت عملی می‌شود (4). یافته‌ها نشان داد که خودِ شاعرانه در دل هویت روایی عمل می‌کند و آن را از سطح بازنمایی صرف به سطح «آفرینش معنا» ارتقا می‌دهد. در واقع، هویت روایی بستر است و خودِ شاعرانه نیروی مولد آن. این پیوند سبب می‌شود که فرد بتواند روایت خود را بازسازی، بازنویسی و اخلاقی‌تر کند.

۴. تخیل اخلاقی، موتور محرک عاملیت اخلاقی

ریکور در امتداد تحلیل خود از هویت روایی و خودِ شاعرانه، تخیل اخلاقی را یکی از بنیادی‌ترین نیروهایی می‌داند که امکان کنشگری اخلاقی را برای انسان فراهم می‌سازد. تخیل اخلاقی از نظر او نه امری حاشیه‌ای، بلکه ساختاری است که به فرد اجازه می‌دهد از مرزهای فهم پیشینی و قضاوت‌های تثبیت‌شده عبور کرده، امکان‌های جدیدی برای زیستنِ خوب و در کنار دیگری‌بودن بگشاید (1).

۱-۴. تخیل اخلاقی؛ پلی میان فهم و عمل

تخیل اخلاقی می‌تواند وضعیت اخلاقی را از حالت یک «داده» به حالت یک «مسئله» و سپس یک «امکان» تبدیل کند. این توان، به تعبیر ریکور، همان قدرت «بازپیکربندی جهان» است که در زبان روایی و شاعرانه ریشه دارد (3).

به این ترتیب، تخیل اخلاقی نقش پلی میان «فهم روایی» و «عمل اخلاقی» ایفا می‌کند. فرد از خلال تخیل می‌تواند پیامدهای کنش‌ها، نگاه دیگری به خویش، و افق‌های تازه کنش را پیش از تحقق واقعی تصور کند. همین پیش‌نگری خیالی، بنیان عاملیت اخلاقی را شکل می‌دهد.

۲-۴. تخیل به مثابه منبع امکان‌های اخلاقی تازه

از نظر ریکور، هر موقعیت اخلاقی واجد نوعی «بسته‌بودن» اولیه است؛ یعنی مجموعه‌ای از برداشت‌های فوری، عرفی و پیش‌فرضی که نوع واکنش اخلاقی را محدود می‌کند. تخیل اخلاقی با گشودن «امکان‌های بدیل»، این بسته‌بودگی را می‌شکند و افق تازه‌ای برای تصمیم‌گیری و داوری می‌سازد (2).

از همین رو، تخیل، منبع «نوآوری اخلاقی» است؛ زیرا فرد را قادر می‌سازد آنچه را که تاکنون در ساحت اخلاق ممکن تصور نمی‌شده، همچون یک راه‌حل یا پاسخ اخلاقی معتبر طرح کند.

۳-۴. پیوند تخیل اخلاقی و روایت

ریکور تأکید می‌کند که تخیل اخلاقی تنها در متن روایت شکوفا می‌شود؛ زیرا روایت ساختاری است که در آن فرد می‌تواند پیامدهای احتمالی کنش‌ها، نقش شخصیت‌ها، و تغییرات هویت را در یک چشم‌انداز زمانی دنبال کند (1).

در واقع، روایت «آزمایشگاه اخلاق» است:

• آزمایشگاه بازسازی سناریوهای کنش؛

• آزمایشگاه دیدن جهان از چشم دیگری؛

• و آزمایشگاه بازنویسی خلاقانه سرشت اخلاقی خود.

بدون این بستر روایی، تخیل به توان پراکنده و غیرساخت‌یافته تبدیل می‌شود؛ اما در روایت، به نیرویی ساخت‌یافته و جهت‌دار برای کنش اخلاقی بدل می‌گردد.

۴-۴. تخیل اخلاقی و عاملیت اخلاقی

عاملیت اخلاقی - توان فرد برای برگزیدن کنش اخلاقی و نه صرفاً پیروی از عرف یا اجبار - تنها زمانی ممکن می‌شود که فرد بتواند خود را در افقی اخلاقاً نو و خلاقانه تصور کند (1). به بیان دیگر، تخیل اخلاقی موتور محرک عاملیت اخلاقی است؛ زیرا:

• فرد را از تکرار الگوهای رسوب کرده آزاد می‌کند؛

• امکان می‌دهد پیامدهای آینده را پیشاپیش در ذهن بپروراند؛

• و او را قادر می‌سازد میان چند امکان اخلاقی دست به انتخاب بزند.

بدین ترتیب، تخیل اخلاقی زمینه‌ساز ظهور عاملی اخلاقی است که نه صرفاً تابع قواعد، بلکه خالق پاسخ‌های اخلاقی نو و متناسب با موقعیت است. تحلیل آثار ریکور و مفسران او (کرنی، وال) نشان داد که تخیل، نیروی مرکزی خود شاعرانه است.

یافته‌ها نشان می‌دهد که تخیل اخلاقی سه نقش بنیادی دارد:

• امکان دیدن «دیگری» و قرار گرفتن در موقعیت او؛

• تصور پیامدهای کنش‌ها؛

• خلق راه‌حل‌های نو در موقعیت‌های مبهم و تعارض‌آلود.

این نشان می‌دهد که کنش اخلاقی نزد ریکور نه فقط تبعیت از قواعد، بلکه بازآفرینی خلاقانه آن‌هاست.

۵. فاصله‌گرفتن از اخلاق وظیفه‌محور و نزدیک‌شدن به اخلاق روایت‌محور

تحلیل مقایسه‌ای نشان داد که ریکور برخلاف رویکردهای وظیفه‌گرایانه، اخلاق را در بستر داستان زندگی و تجربه زیسته می‌فهمد. یافته‌ها نشان داد

که اخلاق از نظر ریکور:

• ساختاری نسبی‌گرا ندارد؛

• اما مطلق‌گرا نیز نیست؛

بلکه «میانجی‌گرانه» است؛ یعنی میان قواعد اخلاقی و موقعیت‌های انضمامی تعادل ایجاد می‌کند.

۶. کنشگری اخلاقی محصول سه مؤلفه هم‌زمان است

در چارچوب ریکور، عاملیت اخلاقی نتیجه تعامل سه نیروی اصلی است:

• هویت روایی (ساختار فهم)؛

• خودِ شاعرانه (ظرفیت آفرینش معنا)؛

• تخیل اخلاقی (توان بازسازی پاسخ).

یافته‌ها نشان داد که این سه مؤلفه به‌صورت شبکه‌ای عمل کرده و امکان کنش مسئولانه، آزادانه و مبتنی بر درک موقعیت را فراهم می‌کنند. ریکور

با آنکه جایگاه اخلاق وظیفه‌محور در سنت اخلاقی کانت را به رسمیت می‌شناسد، آن را برای تبیین تجربه واقعی کنش اخلاقی کافی نمی‌داند. به

باور او، اخلاق کانتی، فاعل اخلاقی را موجودی انتزاعی، بی‌زمان و جدا از بستر زیست‌جهانی تصویر می‌کند و در نتیجه، کنش اخلاقی را عمدتاً به

اطاعت از اصل عام یا قانون عملی فرو می‌کاهد. ریکور استدلال می‌کند که چنین رویکردی واقعیت زمان‌مند و پیچیده زندگی اخلاقی انسان را

نادیده می‌گیرد؛ زیرا انسان واقعی همیشه در دل روایت زیسته‌اش، با گذشته و آینده خود و در شبکه‌ای از روابط انسانی عمل می‌کند. بر همین

اساس، ریکور سه محدودیت بنیادین اخلاق وظیفه‌محور را برمی‌شمرد:

نخست، بی‌توجهی به روایت‌مندی کنش؛ زیرا در این رویکرد، انسان نه به‌عنوان موجودی زمان‌مند، بلکه همچون فاعلی انتزاعی در نظر گرفته

می‌شود (1).

دوم، غفلت از دیگری به‌مثابه چهره و داستان؛ چرا که دیگری در اخلاق کانتی عمدتاً سوژه‌ای انتزاعی است و نه شخصی با تاریخ و روایت (1).

سوم، بی‌توجهی به نقش تخیل اخلاقی؛ در حالی که بسیاری از موقعیت‌های واقعی نیازمند بازسازی معنای موقعیت و آفرینش خلاقانه کنش‌اند، نه

صرفاً استنتاج آن از قانون (3).

بدین ترتیب، ریکور به‌جای کنار گذاشتن اخلاق وظیفه‌محور، آن را در چارچوب گسترده‌تری قرار می‌دهد و نوعی اخلاق روایت‌محور را پیشنهاد

می‌کند. در این رویکرد، روایت نه فقط ابزار بیان تجربه، بلکه ساختار بنیادی هویت اخلاقی تلقی می‌شود؛ هویتی که در پیوند گذشته، حال و آینده

سامان می‌یابد و امکان فهم مسئولیت‌پذیرانه پیامدهای کنش را فراهم می‌آورد (6). روایت همچنین «آزمایشگاه تخیل اخلاقی» است و به فرد اجازه

می‌دهد امکان‌های متفاوت کنش و نتایج اخلاقی آن‌ها را تصور کند (2). افزون بر این، دیگری در ساختار روایت همواره درونی است؛ زیرا زندگی

اخلاقی بدون رابطه و بین‌سوژگی معنایی ندارد (1).

بنابراین، فاصله گرفتن ریکور از اخلاق وظیفه‌محور، فاصله‌ای انتقادی اما سازنده است. او نشان می‌دهد که قواعد کلی نمی‌توانند پیچیدگی موقعیت‌های واقعی را حل کنند (1)، هویت اخلاقی تنها با اطاعت از قانون شکل نمی‌گیرد (1)، و قضاوت اخلاقی همیشه نیازمند تفسیر و تخیل است (3).

در نهایت، اخلاق روایت‌محور نزد ریکور راهی است برای حفظ اعتبار قانون اخلاقی و در عین حال پذیرش زمان‌مندی، زمینه‌مندی و خلاقیت کنش انسانی. این انتقال از «اطاعت اخلاقی» به «خلاقیت اخلاقی»، نه نفی اخلاق کانتی، بلکه گشودن آن به افق انسانی‌تر و واقعی‌تر اخلاق است.

۷. مسئولیت نسبت به دیگری، محور نهایی کنش اخلاقی

تحلیل نهایی متون نشان داد که غایت اخلاق در ریکور «پاسخ‌گویی مسئولانه به دیگری» است. خود شاعرانه با گشودگی تخیلی خود، امکان دیدن رنج‌ها، خواسته‌ها و نیازهای دیگری را فراهم می‌کند. بنابراین، کنش اخلاقی نتیجه نوعی «گشایش شاعرانه به سوی دیگری» است. در اندیشه ریکور، اوج و غایت اخلاق نه در اطاعت از قانون و نه در خودبستگی فاعل، بلکه در پاسخ‌گویی به دیگری شکل می‌گیرد. ریکور معتقد است که کنش اخلاقی هنگامی به مرحله پختگی می‌رسد که سوژه بتواند از افق خود فراتر رود و نسبت خویش با دیگری را به مثابه کانون فهم اخلاقی بازشناسد. به بیان او، «خود» تنها در چارچوب رابطه با دیگری معنا می‌یابد و این رابطه ساختاری، نه انتخابی، در هویت اخلاقی انسان ریشه دارد (1).

ریکور در امتداد سنت هرمنوتیکی خود نشان می‌دهد که دیگری نه امر بیرونی، بلکه جزء درونی روایت زندگی ماست؛ هیچ داستانی بدون حضور دیگری کامل نمی‌شود. به همین سبب، اخلاق نیز چیزی جز آموختن نحوه زیستن با دیگری و برای دیگری نیست (1). مسئولیت اخلاقی، در این معنا، نوعی «پاسخ» است؛ پاسخی که پیش از هر قانون و هر محاسبه‌ای به میان می‌آید و ساختار رابطه‌ای انسان را آشکار می‌کند.

در این چارچوب، ریکور از حد وظیفه‌گرایی کانتی فراتر می‌رود. اگر در اخلاق وظیفه‌محور، دیگری عمدتاً به عنوان یک سوژه انتزاعی و حامل قانون جهان‌شمول در نظر گرفته می‌شود، ریکور تأکید می‌کند که مواجهه واقعی با دیگری همیشه با یک شخص مشخص، با چهره، تاریخ، رنج و روایت همراه است (1). بنابراین، مسئولیت نسبت به دیگری صرفاً رابطه‌ای حقوقی یا قانونی نیست؛ بلکه رابطه‌ای روایت‌مند، زمانی و مبتنی بر پاسخ‌پذیری اخلاقی است.

از این منظر، کنش اخلاقی هنگامی به تمامیت خود می‌رسد که فرد بتواند:

- موقعیت دیگری را بفهمد و روایت او را به رسمیت بشناسد؛
- پیامدهای کنش خود را نسبت به دیگری تخیل و تفسیر کند؛
- و در نهایت، پاسخی مسئولانه و عادلانه ارائه دهد (2).

به این ترتیب، ریکور اخلاق را در نقطه‌ای قرار می‌دهد که «پاسخ به نیاز و آسیب‌پذیری دیگری» معیار نهایی آن است، نه اجرای صرف قانون. در نتیجه، مسئولیت نسبت به دیگری، صورتی از اخلاق خلاق است؛ اخلاقی که در آن فرد با بهره‌گیری از روایت، تخیل و تفسیر، کنشی متناسب با وضعیت واقعی دیگری می‌آفریند (1). در جمع‌بندی، می‌توان گفت: مسئولیت نسبت به دیگری نزد ریکور جوهر نهایی اخلاق است؛ زیرا اخلاق نه در خودبستگی سوژه، بلکه در گشودگی او به دیگری، در پاسخ‌گویی به رنج و درخواست او، و در توانایی خلاقانه برای یافتن کنش مناسب معنا می‌یابد. اینجا است که اخلاق روایت‌محور به نقطه اوج خود می‌رسد: اخلاقی که نه فقط بر اساس قانون، بلکه بر اساس رابطه، روایت و پاسخ‌پذیری شکل می‌گیرد.

نتیجه‌گیری

نخست آنکه «خودِ شاعرانه» یکی از بنیادی‌ترین مؤلفه‌هایی است که امکان خلاقیت اخلاقی را فراهم می‌کند. خودِ شاعرانه خودی است که از طریق تخیل و روایت، قادر به بازآفرینی معنا در زندگی است و می‌تواند تجربه‌های گوناگون را در قالب طرح‌های معنایی جدید شکل دهد. این توانایی بازآفرینی، به فرد قدرت می‌دهد تا در مواجهه با موقعیت‌های پیچیده اخلاقی، از افق‌های تازه‌ای به مسئله نگاه کند و پاسخ‌هایی خلاقانه و انسانی بیافریند. دوم آنکه «هویتِ روایی» بستر اصلی شکل‌گیری کنشگری اخلاقی است. انسان از طریق روایت زندگی‌اش به خود و کنش‌های خود معنا می‌دهد. تصمیم‌ها، مسئولیت‌ها و داوری‌های اخلاقی هنگامی قابل فهم‌اند که در کلیت داستان زندگی فرد قرار گیرند. این امر نشان می‌دهد که کنشگری اخلاقی ریشه در خودفهمیِ روایی دارد: هر انسان بسته به روایتی که درباره خود ساخته است، راه‌های متفاوتی برای تصمیم‌گیری، قضاوت و عمل اخلاقی پیش روی خود می‌بیند. سوم آنکه «تخیل اخلاقی» نقش محوری در توانایی انسان برای درک موقعیت‌های مختلف و اتخاذ تصمیم‌های اصلاحی و خلاقانه دارد. تخیل اخلاقی توانایی دیدن امکان‌هاست؛ توانایی اینکه انسان بتواند ورای محدودیت‌های موجود، آینده‌های ممکن و پاسخ‌های گوناگون را تصور کند. این قدرت تخیل، یکی از نیروهای اصلی در ایجاد نوآوری در عرصه اخلاق است. چهارم آنکه «بازتفسیر قواعد اخلاقی» یکی از کارکردهای مهم خودِ شاعرانه است. قواعد اخلاقی هرچند لازم‌اند، اما تنها زمانی معنا و کارایی واقعی پیدا می‌کنند که با توجه به موقعیت انسانی و شرایط خاص هر موقعیت تفسیر شوند. خودِ شاعرانه، با بهره‌گیری از تخیل و روایت، به فرد اجازه می‌دهد قواعد را خشک و ثابت نبیند، بلکه آن‌ها را در افق معنایی زندگی‌اش بازخوانی کند. این بازتفسیر به هیچ وجه به معنای نفی قواعد نیست، بلکه نشانه بلوغ اخلاقی و توانایی پیوند میان هنجارهای کلی و شرایط خاص انسانی است. برآیند نهایی پژوهش این است که تعامل سه عنصر «روایت»، «تخیل» و «عاملیت اخلاقی» سازوکار اصلی شکل‌گیری خلاقیت اخلاقی در اندیشه ریکور را تشکیل می‌دهد. انسان اخلاقی در این دستگاه فکری کسی است که بتواند از طریق روایت زندگی خود، معنای کنش‌ها را بفهمد؛ از طریق تخیل، امکان‌های تازه‌ای بیافریند؛ و از طریق عاملیت اخلاقی، این امکان‌ها را در عمل محقق سازد. این فرایند پویا سبب می‌شود اخلاق از سطح اجرای صرف قواعد فراتر رود و به امری خلاق، انسانی و درگیر با واقعیت پیچیده زندگی تبدیل شود. در نهایت، بررسی مفهوم «خودِ شاعرانه» نشان می‌دهد که این مفهوم ظرفیت مهمی برای توسعه نظریه‌های اخلاقی معاصر دارد. با تکیه بر آن می‌توان رویکردی ارائه کرد که اخلاق را نه مجموعه‌ای خشک از بایدها، بلکه فرایندی زنده، تأویلی و مبتنی بر خلاقیت انسانی بداند. چنین رویکردی می‌تواند در مواجهه با مسائل اخلاقی پیچیده و متغیر جهان امروز، راه‌های تازه‌ای برای فهم، تصمیم‌گیری و کنش در اختیار انسان قرار دهد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ گونه تضاد منافی وجود ندارد.

در انجام این پژوهش تمامی موازن و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

References

1. Ricoeur P, Ardabili M. Oneself as Another. Tehran: Ney Publishing; 2008.
2. Ricoeur P. Time and Narrative, Vol. 1. Chicago: University of Chicago Press; 1984.
3. Ricoeur P, Sedighi B. Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning. Tehran: Sales Publishing; 2015.
4. Kearney R. Poetics of Imagining: Modern to Postmodern. Edinburgh: Edinburgh University Press; 1998.
5. MacIntyre A. After Virtue: A Study in Moral Theory. Notre Dame: University of Notre Dame Press; 1981.
6. Ricoeur P, Ardabili M. Life in Quest of Narrative. In: Wood D, editor. On Paul Ricoeur: Narrative and Interpretation. Tehran: Ney Publishing; 2013.
7. Abdolkarimi B. Hermeneutics, Modernity, and Dialogue. Tehran: Ney Publishing; 2011.
8. Ali-Babaei B. Narrative Identity in the Philosophy of Paul Ricoeur. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies; 2013.
9. Nussbaum MC. Love's Knowledge: Essays on Philosophy and Literature. New York: Oxford University Press; 1990.
10. Kant I, Ayatollahi H. Groundwork of the Metaphysics of Morals. Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company; 2020.
11. Saeedi-Mehr M. Philosophy of Ethics. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute; 2007.
12. Javadi M. Ethics in Islamic and Western Philosophy. Tehran: SAMT; 2002.